

(Foto: Istockphoto)

Hva har naturforvaltning med likestilling å gjøre?

Kilden
kjønnsforskning.no

Forvaltning av naturen er en kilde til interessekonflikter. Hvem som bestemmer over naturen handler om demokrati, og dermed om likestilling.

Introduksjon

Miljøkrise og tap av natur er blant de største truslene for verdens økonomi og velferd. Å nyttiggjøre naturressurser på land og i vann på en mer bærekraftig måte er sentralt for å nå klimamålene. Både FNs klimapanel og FNs naturpanel påpeker at uberørt natur er sentralt for å sikre balanse mellom naturen og klimaet, og for å motvirke konsekvensen av klimaendringene. Naturen har også stor egenverdi, både for artsmangfoldet, for dyreliv og for mennesker. Hvem som får delta når beslutninger om naturen, utmarka og havet skal fattes, handler om demokrati og deltakelse på like vilkår. Dermed er spørsmål om likestilling og representasjon viktig.

Hva er likestilling?

Likestilling betyr at alle skal ha like rettigheter og muligheter til deltakelse i samfunnet uavhengig av kjønn, funksjonsevne, seksuell orientering, alder, etnisitet

og religion. Her legger vi vekt på kjønnslikestilling, det vil si like muligheter og vilkår for kvinner og menn til økonomisk, politisk og sosial deltakelse. Likestilling og kvinners rettigheter er et gjennomgående tema i FNs bærekraftsmål. Bærekraftsmål nummer 5 legger vekt på at likestilling handler om en rettferdig fordeling av makt, innflytelse og ressurser mellom kjønnene.

Hva er naturforvaltning?

Begrepet naturforvaltning brukes både om embetsverket på statlig, regionalt og kommunalt nivå, som har ansvar for forvaltning av naturen. Det dreier seg for eksempel om inndeling og vern av naturområder, utrede konsekvensene av inngrep i naturen, tiltak for natur- og artsmangfold, samt tilrettelegging for naturbruk og allmennhetens rett til fri ferdsel. Naturforvaltning er et eget fagområde og tilbys i dag som studieretning ved flere norske universiteter.

Hvilket «grønt skifte»?

«Det grønne skiftet» dreier seg om omstillingen til et lavutslippssamfunn, hvor vekst og utvikling skal skje innenfor naturens tålegrenser. Flere har kritisert hva det «grønne skiftet» i praksis betyr:

- **Grønn kolonialisme?**

Tidligere sametingspresident Aili Keskitalo har omtalt overgangen til «grønn» energi som en ny form for grønn kolonialisme. Utbyggingen av vindparker i reinbeiteområder sammenlikner hun med tidligere tiders norske kolonialisering av samiske områder. Til tross for langvarig samisk mobilisering, tapte Folkeaksjonen mot utbygging av Alta/Kautokeinovassdraget kampen mot staten på 1980-tallet. Samtidig som tradisjonelle samiske næringer er under press som følge av behovet for ny grønn energiproduksjon, er næringene særlig sårbare for klimaendringene. Sammenhengen mellom urfolkstatus, kjønn og naturforvaltning er imidlertid lite utforsket.

- **Grått skifte?**

Det grønne skiftet har blitt kritisert for å være et grått skifte, fordi klimatiltak kan innebære omfattende naturødeleggelser. Forskere fra Norsk institutt for naturforskning (NINA) understreker at det er svært viktig å ta vare på økosystemene for lagring og opptak av karbon. Dette fordi jord, skog,

fjell og myr binder opp mye mer karbon enn det vi finner i atmosfæren. De etterlyser det de kaller en «naturkur», i tillegg til statlige myndigheters «klimakur», for å halvere klimautslippene innen 2030. Forskerne understreker behovet for å ta vare på naturen istedenfor å ødelegge den for å motvirke klimaendringene.

- **Mannsdominert teknologibransje skal løse klimakrisa?**

Teknologi trekkes fram som en av nøklene til det grønne skiftet og næringslivet framheves som en viktig aktør. Teknologioptimismen er stor, og omtrent halvparten av den norske befolkningen tror teknologiske nyvinninger vil løse klimaproblemene. Bransjer som utvikler teknologi og innovasjon er i stor grad fremdeles dominert av menn. Andelen kvinner i IKT-yrker i Norge har vært stabil på omtrent 23 prosent siden 2012 (SSB 2019). Ifølge OECD hindrer den lave andelen kvinner i teknologiutdanninger kvinners deltakelse i det grønne skiftet.

Veiarbeid i Bygland i Setesdal, Agder.
(Foto: Istockphoto)

Natur og utmark

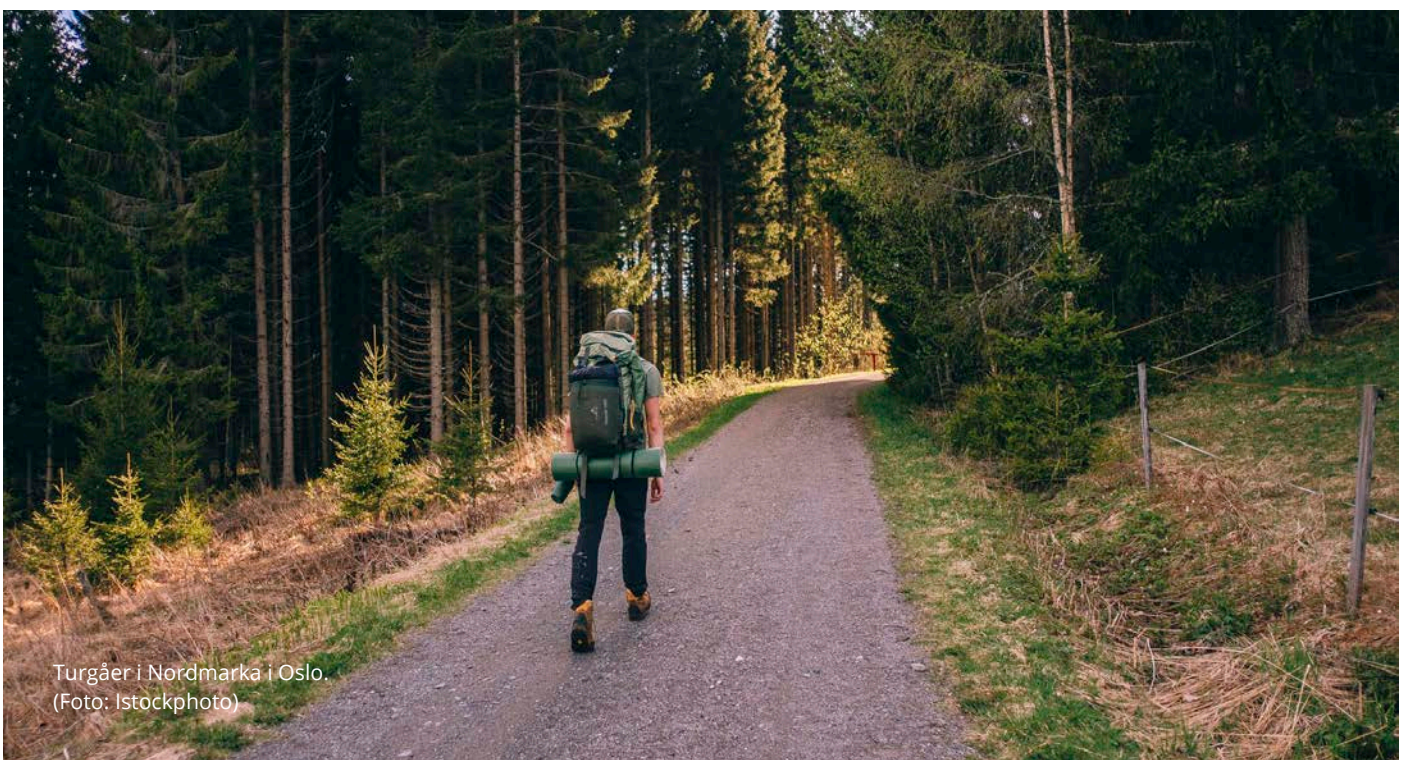
Norge er et langstrakt land rikt på ressurser, natur og utmark. Tilgangen på og bruken av disse fellesgodene reguleres gjennom en omfattende og til dels kompleks naturforvaltning. I tillegg til statlige aktører som Klima- og miljødepartementet, Miljødirektoratet og Statsforvalterne består norsk naturforvaltning av en rekke styrever, lokale råd, utvalg, nemder og foreninger.

For mange av oss er naturen viktig for fritid, rekreasjon og livskvalitet. Naturforvaltning handler om å sikre allmennhetens rett til fri ferdsel i naturen og muligheten til friluftsliv, jakt, fiske, samt beskyttelse av naturmangfold og vern av truede rovdyrbestander.

Naturforvaltning handler imidlertid også om industri og næringsutvikling – også for fornybare energinæringar som vindkraft og vannkraft. At det er mange motstridende interesser, gjør at interessekonflikter i naturforvaltningen er å forvente. Mer oppsiktsvekkende er det kanskje at forskning viser at norsk naturforvaltning er dominert av menn.

Sentrale aktører i naturforvaltningen:

- verneområdestyrer
- villreinnemder
- roviltnemder
- fjellstyrever
- grunneierlag
- villreinutvalg
- elveeierlag
- bygdeallmenninger
- villreinutvalg
- friluftsråd

Turgåer i Nordmarka i Oslo.
(Foto: Istockphoto)

Utmarksforvaltning styrt av menn

– Norsk utmarksforvaltning er styrt av norske menn over femti. Det sier Aase Kristine Lundberg, forsker II ved Nordlandsforskning i intervju med Kilden kjønnsforskning.no. Lundberg har forsket på verneområdestyrene. Dette er styrene med ansvar for store verneområder, for eksempel bruk av nasjonalparker. Hennes forskning viser at selv om disse styrene har vært underlagt Likestillingslovens bestemmelser om kjønnsbalanse i offentlig oppnevne styrever, får kvinner ofte en svakere posisjon internt i styrene. Dette handler blant annet om hvilke styringsnivåer medlemmene representerer. Ofte er representanter fra det kommunale nivået ansett som å være nærmest beslutningene om arealene, og dermed tillegges deres syn stor verdi. Lundbergs undersøkelse viser en systematisk kjønnsforskjell hvor kvinner var i mindretall blant i de kommunale representantene og i klart flertall blant medlemmene fra fylkesnivå.

Lundberg viser også til en klar kjønnet fordeling av lederskapposisjoner i styrene. Av alle de 45 lederne i verneområdestyrene var 12 kvinner og 33 menn.

– Vi har kartlagt flere styrever med ansvar for norsk utmarksforvaltning. Våre funn viser de samme systematiske kjønnsforskjellene også i sammensetninger av fjellstyrever, bygdeallmenninger, elveierlag og friluftsråd. Kvinner er i mindretall og det er menn som har lederposisjoner.

I forskningsprosjektet OutGen undersøker Lundberg med kolleger også hvilke utmarkssaker det skrives om i lokalaviser og hvem som kommer til orde i den offentlige debatten om utmarka. Slik ønsker de å utvide historiene som fortelles om hva utmarka er, og hvem den skal være for.

– At mangfoldet av bruk og brukere anerkjennes når beslutninger skal tas er viktig. Et kjønnspektiv bidrar til å synliggjøre kjønn, men også alder, etnisitet og klasse i disse beslutningene. Aspekter norsk utmarksforvaltning ikke har vært veldig bevisst på tidligere, sier Lundberg.

Aase Kristine Lundberg forsker på bruk og vern av naturressurs ved Nordlandsforskning. (Foto: Silje Lundberg)

Fosen-saken: Vindkraftanlegg i reinbeite

I 2021 slo høyesterett fast at to vindkraftanlegg var bygget ulovlig i reinbeitedistriktene på Fosen, Fovsenjaarke, i Trøndelag. Reineiere som hadde gått til sak mot staten mente de var fratatt historiske vinterbeiteområder slik at utbyggingen var i strid med urfolks rettigheter. Utbyggingen var brudd på samiske rettigheter i tråd med FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter. Reindriftsamene på Fosen i Trøndelag ble tilkjent 90 millioner kroner i erstatning for ødelagt reinbeite. Gudrun E. E. Lindi, leder i SNF Sámi NissonForum (Samisk Kvinneforum) etterlyser urfolksperspektivet og kvinners erfaringer med hvordan naturinngrep påvirker samisk kulturutøvelse og samfunnsliv.

– Ingen steder er urfolksperspektivet involvert, og derfor heller ikke samisk kvinneperspektiv. Som samer går vi ofte inn i samfunnsendringsprosessene i siste fase, som da ikke kan stoppe de planlagte inngrepe. Men i etterkant blir de prøvd ved protester, og kostbare og forsinkende rettslige prosesser, sier Lindi til Kilden kjønnsforskning.no.

Vindturbinene i Roan vindpark i Fosen
(Foto: Statkraft, Ole Martin Wold)

Representasjon og legitimitet

Naturforvaltningen må balansere en rekke hensyn. Dermed kan det få store konsekvenser dersom enkeltgrupper – og dermed interesser – er fraværende når beslutninger skal tas. Fosen-saken er et eksempel på dette. Naturforvaltningens evne til å balansere

motstridende interesser, handler også om hvem som er representert i forvaltningen. I norsk naturforvaltning har representasjon av ulike interesser ofte handlet om at både grunneiere, jegere og naturinteresser skal være representert. En har ikke vært like oppmerksomme på kjønn.

Visste du at ...

Norske myndigheters regulering av reindriftnæringen var en av de viktigste årsakene til mobiliseringen av samisk kvinnebevegelse?

I 1978 bestemte norske myndigheter at forvaltningen av reindriftnæringen skulle være basert på konsesjoner. Endringene i loven gikk ut på at bare én person per familie kunne ha et reinmerke, som var bevis på eierskap til rein. Dette til tross for at alle samiske familiemedlemmer i utgangspunktet kunne eie rein. Lovforslaget innebar en favorisering av mennene i reinnæringen. Når kvinner mistet retten til et selvstendig næringsgrunnlag, svekket det deres økonomiske og sosiale rettigheter. Dette lovforslaget ble en av flere saker som dannet utgangspunkt for mobiliseringen av samisk kvinnebevegelse. I 1988 ble Sáráhká, som den første samiske kvinneorganisasjonen i nyere tid, stiftet. Kvinnemobiliseringen mot lovforslaget vant ikke fullstendig fram, men motstanden førte til at en endring kom inn i loven. Det ble åpnet for at en som hadde reinmerke fra før kunne søke om å beholde sitt eget, selv om man for eksempel giftet seg med en hovedeier.

Sivilsamfunnets rolle i naturforvaltningen

Tall fra SSB viser at kvinner og menn bruker naturen forskjellig, og at friluftslivet i Norge er kjønnsdelt. Men har det noe å si? Personlig interesse har betydning for hva man anser som verdifullt, og hva man engasjerer seg i. Er det for eksempel slik at jakt- og fiskeerfaring er gunstig å ha på CV-en om du ønsker å bli valgt inn i naturforvaltningens styrer og utvalg?

Interesseorganisasjoner er viktige aktører i norsk naturforvaltning. Turistforeninger, grunneierforeninger, reiselivsaktører og natur- og miljøforeninger kan ha motstridende interesser når det gjelder bruk og vern av natur. Mange av disse interesseorganisasjonene har tradisjonelt vært mannsdominert. Maren Esmark, generalsekretær i Naturvernforbundet (2012–2022), beskriver det slik:

– Hvis du går tjue år tilbake het sjefene i de store miljøorganisasjonene, Kurt, Fredrik, Steinar, Truls, Marius og Rasmus. Miljøtalspersonene i de politiske partiene var stort sett menn, veldig mange av

Maren Esmark. (Foto: Naturvernforbundet)

Håvard Skjerstad Andersen. (Foto: Norges Jeger- og Fiskerforbund)

de som jobbet i tidligere Direktoratet for naturforvaltning var menn, og hos fylkesmennene, slik som seksjonssjefene, fylkesmiljøvernssjefene – var det også flest menn. Den miljøforvaltningen som har hatt ansvaret for den raseringen vi har sett som følge av for eksempel energiutbyggingen de siste 20 årene, har i stor grad vært ledet av menn, sier Esmark.

Kilden spurte Håvard Skjerstad Andersen, markeds- og kommunikasjonssjef i Norges Jeger- og Fiskerforbund, om kjønnslikestilling kan ha noe å si for å løse konflikter knyttet til naturforvaltning?

– En del av svaret ligger i graden av mangfold, både i forvaltningsorganene, men også i sivilsamfunnets organer. Som et grunnleggende demokratisk prinsipp må de styrende organene og interessene som påvirker dem, se ut som et tverrsnitt av samfunnet, sier Skjerstad Andersen.

Visste du at ...

1 av 10 ledere i villreinnemdene er kvinner? At 5 av 100 ledere i fiskeeierlag er kvinner? Eller at ingen av lederne av bygdeallmenningene i Norge er kvinner?

Havet og blå økonomi

Norge har blant verdens lengste kystlinjer og folk har høstet av havet i tusenvis av år. I dag er fiskeri- og havbruksnæringen en av Norges viktigste økonomiske næringer. I tillegg er en bærekraftig havforvaltning en nøkkel til fornybar energi og fornybare ressurser, når fossil energi fases ut.

Mannsdominert fiskerinæring

Fiskerinæringen i Norge er mannsdominert. I Norges Fiskarlags landsstyre var det i 2022 ikke en eneste kvinne representert. Norges Kystfiskarlag og Bivdu, det samiske fiskerlaget, hadde én kvinne hver i sine styrer. Det er ingen overdrivelse å si at de norske fiskeriorganisasjonene styres av menn. Ulikestillingen er også økonomisk, i det mannlige fiskere i gjennomsnitt tjener nesten dobbelt så mye som det kvinnelige fiskere tjener.

Mangelen på likestilling i fiskerinæringa er en utfordring for å sikre bosettingen langs kysten. Fisken er en bærekraftig ressurs som bidrar til stor verdiskaping i kyst-Norge. Framtida for kystsamfunnene er avhengig at det finnes like muligheter for både kvinner og menn. Antall kvinnelige fiskere har økt de siste årene, men det er fortsatt kulturelle og strukturelle hindringer for kvinner som ønsker å satse på fiskeri. For

eksempel var det først i 2018 at kvinnelige fiskere fikk lovfestet rett til å ta pauser under svangerskapet og til ammeperioder etter fødselen, uten å miste rettighetene sine som fisker.

«Det skjulte fisket»

«Fiskerbonden» har historisk vært kjernen i norsk kystkultur. Fiskerbonden var ikke én person, men et par: en mann som dreiv fiske og ei kone som dreiv gårdsbruk. Uten denne arbeidsdelinga hadde det ikke vært mulig å overleve i norske kystsamfunn.

Kvinnens viktige historiske rolle i fiskeri fikk økt oppmerksomhet blant kvinneforskere på 1970- og 80-tallet. Begreper som «det skjulte fisket» og «bakkemannskap» ble lansert for å synliggjøre det viktige arbeidet kvinner gjorde på land for fisket. Kvinner understøttet mennenes aktiviteter som fisker gjennom ulønna arbeid i hjemmet, med produksjon av mat og klær, og pass av barn og dyr i fjøset. Selv om det var anerkjent at fiskerlivet var nærmest umulig uten en kvinne i heimen, var ikke kvinnenes innsats tatt med i det formelle fiskeriregnskapet. En konsekvens av kvinnens uformelle rolle i fiskeri var tap av velferdsrettigheter.

Båt på kystfiske utenfor Ulsteinvik i Møre og Romsdal.
(Foto: Istockphoto)

Likestillingsutfordringer i norsk fiskerinæring

3 prosent av norske heltidsfiskere er kvinner. Kultur og tradisjonelle kjønnsroller i familien og i lokalsamfunn kan være en del av svaret på hvorfor få kvinner er fiskere. Samtidig forteller kvinnelige fiskere om en kultur preget av mobbing og seksuell trakassering.

Rapporten «Bedre likestilling i fiskeriene» fra 2021 slår fast at den lave kvinneandelen i fiske blant annet skyldes en mannsdominert og til tider røff kultur, og at kvinner møter større utfordringer enn menn med å kombinere yrket med ansvar for barn. Rapporten anbefaler flere tiltak som for eksempel nettverk for kvinnelige fiskere, bedre lærlingordninger, innføring av ekstra stipend til jenter som velger fiskeri som fag i skolen, samt holdningsskapende arbeid for å motvirke seksuell trakassering av kvinnelige fiskere.

Muligheter i en ny blå økonomi?

Som leder av det internasjonale Høynivåpanelet for en bærekraftig havøkonomi (havpanelet), har Norge

Madeleine Gustavsson, forsker ved Ruralis.
(Foto: Susanne Dietrichson)

forpliktet seg til å sikre en bærekraftig forvaltning av 100 prosent av sine hav og kystområder innen 2025. Det ligger en klar økonomisk ambisjon i dette arbeidet; bærekraftig forvaltning av sunne og rene hav skal bidra til verdiskaping og arbeidsplasser i en ny «blå økonomi».

– Et annet viktig spørsmål er hva slags rolle kystsamfunn kommer til å ha i den nye og voksende blå økonomien. Demografiske endringer og fortsatt bosetting i distriktene er en hovedutfordring. Om vi ikke makter å se helhetlig på denne tematikken, det vil si også ta hensyn til kjønnsperspektiver og likestilling, vil kun avgrensede deler av den blå økonomien gjøre det bra, sier Madeleine Gustavsson ved Ruralis Institutt for rural- og regionalforskning.

At likestilling er relevant for den blå økonomien handler om rettigheter, og at verdiskaping skal ha bred forankring i hele befolkningen. Havrommet, inklusive fiskerinæringen, kommer til å bli stadig viktigere dersom Norge skal fase ut fossile næringer. Verdiskapingen i havrommet skjer også på land. Kyst-Norge og fortsatt bosetting i distriktene er avhengig av at både menn og kvinner kan leve sine liv der. De nye verdikjedene som skapes på land i blå økonomi må ta hensyn til dette.

Begrepet «blå økonomi» viser til mulighetene for havbasert næringsaktivitet som fiskeri, oppdrett, havbruk, skipsfart, turisme og energiproduksjon, men også infrastrukturen på land. Forsker på Ruralis, Madeleine Gustavsson, advarer mot at småskala kystfiske kan bli ytterligere presset ut av store aktører med mye makt, og at miljø og naturmangfold kan bli ødelagt. Hun peker dessuten på faren for at kvinner kan bli ytterligere marginalisert i kystsamfunnene. Relevante spørsmål er: Hvilke verdier skapes i en blå økonomi, og hvem vinner på denne verdiskapingen?

Visste du at ...

97 prosent av alle heltidsfiskere er menn?

Henningsvær, Lofoten. (Foto: iStockphoto)

Oppsummering

- Naturforvaltning er preget av motstridende hensyn og interessekonflikter. Hvem sine meninger som er representert og hvem som får delta når beslutninger om naturen skal fattes, er dermed et demokratisk spørsmål. Dette inkluderer et kjønns- og likestillingsperspektiv.
- Naturforvaltningens oppgave er å balansere en rekke hensyn, det kan derfor få store konsekvenser dersom enkeltgrupper – og dermed interesser – er fraværende når beslutninger skal tas.
- Menn dominerer i norsk naturforvaltning. 1 av 10 ledere i villreinnemnder og 5 av 100 ledere i fiskerlag er kvinner. Hva betyr dette for beslutningene som fattes?
- Fiskerinæringen i Norge er mannsdominert. 97 prosent av alle heltidsfiskere er menn. En tøff mannskultur og seksuell trakassering er blant årsakene forskere trekker frem.
- Begrepet «blå økonomi» viser til havbasert næringsaktivitet som bygger på prinsippet om bærekraftig verdiskaping og ressursutnyttelse. Fra forskningshold er det advart mot at vekst i denne sektoren kan føre til at menneskerettigheter og urfolksrettigheter kan bli oversett.

Om Kilden kjønnsforskning.no

Kilden kjønnsforskning.no er et nasjonalt kunnskapssenter for kjønnsperspektiver og kjønnsbalanse i forskning. Vi formidler og fremmer forskning om kjønn og er en møteplass for alle som er opptatt av forskning på kjønn og likestilling. 18. november 2021 arrangerte Kilden årskonferansen «Likestilling i det grønne skiftet» med deltakere fra forskning, myndigheter og sivilsamfunn. Dette faktaarket tar utgangspunkt i årskonferansens sesjon om naturforvaltning, likestilling og demokrati.

Spørsmål eller innspill? Ta kontakt med oss på post@kilden.forskningsradet.no

Ønsker du å motta nyheter om forskning på kjønns- og likestillingsfeltet rett i innboksen? Meld deg på Kildens [nyhetsbrev](#).

Referanser

Corneliussen, Hilde G. og Gilda Seddighi 2019. «Må vi egentlig ha flere kvinner i IKT?» Diskursive forhandlinger om likestilling i IKT-arbeid». Tidsskrift for kjønnsforskning, 43(4): 273-287.

DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2019-04-03>

Gerrard, Siri, Dagrunn Grønbech og Arna Meisfjord. 2021. «– Alle visste at uten en kvinne i heimen, var fiskerlivet nærmest umulig». Fiskeribladet, 05.12.2021. URL: <https://www.fiskeribladet.no/meninger/alle-visste-at-uten-en-kvinne-i-heimen-var-fiskerlivet-narmest-umulig/2-1-1110143>

Gregersen, Thea. 2021. «Teknologioptimisme». Energi og Klima. URL: <https://energiogklima.no/nyhet/teknologioptimisme/>

Gustavsson, Madeleine. 2021. «En rettferdig og bærekraftig blå økonomi». Nationen, 28.04.2021. URL: <https://www.nationen.no/motkultur/faglig-snakka/en-rettferdig-og-baerekraftig-bla-okonomi/>

Halsaa, Beatrice (2013) «Mobilisering av svart og samisk feminisme». I Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge, redigert av Beret Bråten og Cecilie Thun. Oslo: Akademika forlag.

Henriksen Edgar og Thomas Nyrod. 2021. «Bedre likestilling i fiskerierne – Momenter til strategier for likestilling i fiskerienes fangstledd». Norfima rapport 2021: 15. URL: <https://nofima.no/publikasjon/1921676/>

Ingebrigtsen, Emma Johanne. 2021. «Fiskerinæringen trenger kvinnene». Likestillingssenteret KUN. URL: https://www.kun.no/aktuelt/en-fiskerinaering-i-endering?fbclid=IwAR3xRFnp-5GwbQM5H_eKeelTuiAKIcF3woCXrbf88kYWoJxxjZVnjTTe8FJQ

Miljødirektoratet. 2020. «Klimakur 2030: Slik kan utslippene kuttes». Oppdatert: 31.01.2020. URL: <https://www.miljodirektoratet.no/aktuelt/nyheter/2020/januar-2020/klimakur-2030-slik-kan-utslippene-kuttes/>

Mortensen, Susanne. 2021. «Feil kjønn om bord». NRK Ytring 02.10.2021. URL: <https://www.nrk.no/ytring/feil-kjonn-om-bord-1.15643159>

Nilssen, Frode. 2019. «Norges rolle i bærekraftig verdiskaping og bruk av havet - Den blå økonomi». Nord universitet. URL: <https://www.nord.no/no/aktuelt/kronikker/Sider/Norges-rolle-i-baerekraftig-verdiskaping-og-bruk-av-havet-den-bla-okonomi.aspx>

Normann, Susanne. 2021. «Green colonialism in the Nordic context: Exploring Southern Saami representations of wind energy developments». Journal of Community Psychology 59: 77-94. URL: <https://doi.org/10.1002/jcop.22422>

OECD. 2021. «Gender and the Environment: Building Evidence and Policies to Achieve the SDGs». Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/3d32ca39-en>

Retter, Gunn-Britt. 2021. «Vi kaller det for grønn kolonialisme». Morgenbladet 15.01.2021. URL: <https://www.morgenbladet.no/ideer/essay/2021/01/15/vi-kaller-det-for-gronn-kolonisering/>

Sandvik, Hilde. 2015. «Å være bonde, husmann, fisker, slusk». Norgeshistorie – Fra Steinalderen til i dag. Forfalt av fagfolk. Universitetet i Oslo. URL: <https://www.norgeshistorie.no/grunnlov-og-ny-union/1320-a-vere-bonde-husmann-fisker-slusk.html>

Syverhuset, Anne Olga. 2020. «Naturkur er nødvendig for å nå klimamålene». Norsk institutt for naturforskning (NINA). URL: <https://www.nina.no/Om-NINA/Aktuelt/Nyheter/article/naturkur-er-n-248-dvendig-for-229-n-229-klimam-229-lene>

Ørstavik, Gunhild. 2020. «Ny redningsplan for verdenshavene». FN sambandet. URL: <https://www.fn.no/nyheter/havpanelets-tiltaksplan-innleder-fns-havforskningstiaar-2021-2030>